

GRZEGORZ GLABISZ

<https://orcid.org/0000-0002-2489-7567>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

O RÓŻNYCH KONCEPCJACH I PRAKTYKACH EDYTORSKICH NA PRZYKŁADZIE AKT SEJMIKU KOWIEŃSKIEGO Z LAT 1733–1795

Abstrakt: Wydanie akt sejmikowych kowieńskich z lat 1733–1795 należy uznać za ważne wydarzenie w historii polskiego edytorstwa, gdyż jest to pierwsza nowoczesna edycja części akt sejmikowych z jednego okręgu (powiatu kowieńskiego) dotycząca Wielkiego Księstwa Litewskiego. Celem artykułu jest prezentacja tego zbioru dokumentów, jak również przyjętych w nim rozwiązań edytorskich (zasady gromadzenia materiału, selekcji, porządkowania oraz kwestie redakcyjne) na tle dotychczasowej dyskusji nad wydawaniem tego typu bardzo ważnych źródeł do dziejów dawnej Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: Rzeczpospolita Obojga Narodów, szlachta, sejmiaki, parlamentarizm, Wielkie Księstwo Litewskie, powiat kowieński.

Abstract: The publication of the Kaunas sejmik (dietine) records from 1733 to 1795 should be regarded as an important event in the history of Polish source editing. Many sejmik records have been published for the kingdom of Poland, but this is the first modern edition of part of the sejmik records from a district of the Grand Duchy of Lithuania. The article presents this collection of sources together with the editorial methods applied (the principles of collecting, selecting, and arranging material and editorial issues). The subject is set in the context of the discussion on publishing this type of source, which is of great significance for the history of the former Commonwealth.

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth, nobility, sejmiks (dietines), parliamentarism, Grand Duchy of Lithuania, Kaunas District.

Jesienią 2019 r. ukazały się drukiem akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795, wydane przez Monikę Jusupović¹. Co warto podkreślić, publikacja ta pojawiła się na Zjeździe Historyków Polskich w Lublinie w tym samym roku, podczas targów książki oraz prasy historycznej. Bardzo szybko przyciągnęła uwagę szerokiego grona czytelników. Już samo wydanie tych materiałów należy uznać za ważne wydarzenie w historii polskiego edytorstwa, gdyż jest to pierwsza nowoczesna edycja części akt sejmikowych z jednego okręgu (powiatu kowieńskiego), dotycząca Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wcześniej ukazały się jedynie dwa nowoczesne wydawnictwa źródłowe dotyczące parlamentaryzmu litewskiego, nie były to jednak właściwe edycje akt sejmikowych. Chodzi tu o tomy akt zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, wydane przez wybitnego lituanistę Henryka Lulewicza², oraz o edycję opracowaną przez historyków litewskich, zawierającą instrukcje poselskie z sejmików litewskich na Sejm Wielki 1788–1790³. W przypadku sejmików z ziem Korony tego typu nowoczesnych edycji dla poszczególnych województw i ziem powstało w ostatnich latach kilka. Szczególne zasługi mają w tym wypadku zespoły badawcze kierowane przez Michała Zwierzykowskiego (tomy obejmujące województwa poznańskie i kaliskie⁴ oraz województwo bełskie⁵) i Henryka Gmiterka (akta sejmików województwa lubelskiego⁶ i ziemi chełmskiej⁷).

¹ *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, ss. 660 (dalej: ASK), wydanie w ramach realizowanego w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN grantu NCN SONATA 10 (nr 2015/19/D/HS3/00716).

² *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewi (1572–1576, 1586–1587, 1632, 1648, 1696–1697, 1706–1709, 1733–1735, 1763–1764)*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006; t. 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, oprac. idem, Warszawa 2009.

³ *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos [1788–1790]*, red. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.

⁴ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. idem, Poznań 2018; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. idem, Warszawa 2015.

⁵ *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020; *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1696–1772 (1792)*, wyd. idem, Kraków 2021; *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1656–1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Kraków 2022.

⁶ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, wyd. H. Gmiterek, Lublin 2016; *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668*, wyd. idem, Lublin 2021.

⁷ *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, wyd. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.

Tom akt sejmikowych kowieńskich dla lat 1733–1795 otwiera wstęp podzielony na cztery części, poświęcone kolejno: edytorstwu akt sejmikowych (s. 5–7), dziejom politycznym sejmików kowieńskich w latach 1733–1794 (s. 7–18), zestawieniu sejmików kowieńskich oraz wytworzonych przez nie akt (s. 18–27) oraz zasadom edytorskim (s. 27–31). Następnie zamieszczono wykaz skrótów (s. 32–33), właściwą edycję (s. 37–512), dwa aneksy (s. 513–534 i 535–539), bibliografię (s. 540–542), indeks osób (s. 543–645), indeks nazw geograficznych (s. 646–651), spis treści (s. 652–660) oraz osiem ilustracji prezentujących kilka dokumentów sejmikowych, widok zamku w Kownie oraz wnętrze kościoła św. Jerzego przy klasztorze Bernardynów – w obydwu tych miejscach gromadziły się sejmiki.

W części pierwszej Jusupović w syntetyczny sposób omówiła dotychczasowy dorobek edytorski w zakresie akt sejmikowych, całkiem słusznie nie podejmując się szczegółowego opisu tych zagadnień, gdyż, jak zauważyła, w ostatnich latach zostały one już podsumowane przez Michała Zwierzykowskiego i Roberta Kołodzieja⁸ oraz Karola Łopateckiego⁹. Jednak aby podkreślić pewną ciągłość prac edytorskich, wspomniała o pierwszych próbach wydawania akt sejmikowych litewskich, podjętych jeszcze w XIX w. przez Wileńską Komisję Archeograficzną, a także o trwających obecnie pracach nad przygotowaniem akt innych sejmików litewskich, realizowanych pod kierunkiem Tomasza Kempy (akta wileńskie z XVI i pierwsza połowa XVII w.) oraz Andrzeja Rachuby (akta sejmików nowogródzkich) (s. 7).

Niewątpliwie pewną nowością na tle wcześniejszych edycji akt sejmikowych jest umieszczenie przez wydawcę we wstępie krótkiego zarysu dziejów politycznych badanego sejmiku. Podobny zabieg zastosował dotąd jedynie Jarosław Stolicki w przypadku akt sejmiku podolskiego z lat 1672–1698, było to jednak bardzo obszerne opracowanie, liczące przeszło 30 stron¹⁰. Wydaje się to zabiegiem uzasadnionym w sytuacji, kiedy nie dysponujemy monografią danego sejmiku – taki opis jest przydatny szczególnie dla badaczy niekoniecznie zorientowanych w zagadnieniach sejmikowych. Rozwiązanie zaproponowane przez

⁸ M. Zwierzykowski, *Wydawanie akt sejmikowych Rzeczypospolitej szlacheckiej – dorobek edytorski oraz refleksje nad klasyfikacją źródeł do dziejów osiemnastowiecznych sejmików*, „Wiek Oświecenia” 27, 2011, s. 26–46; R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012, s. 21–35.

⁹ K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 14, 2015, 2, s. 9–43.

¹⁰ *Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698*, wyd. J. Stolicki, Kraków 2002, s. XXXIII–LXXIII.

Jusupović wydaje się w tej kwestii optymalne. Czytelnik otrzymuje bowiem obraz głównych przemian w prowincjonalnym życiu politycznym na tle wydarzeń ogólnokrajowych w latach 1733–1795. Inaczej postępują wydawcy wielkopolskich akt sejmikowych, dla których przewidziane zostało osobne opracowanie monografii dla poszczególnych tomów¹¹.

W kolejnej części recenzowanej edycji zawarte zostały istotne informacje dotyczące funkcjonowania sejmiku oraz odnalezionej dokumentacji. W całym analizowanym okresie łącznie udało się ustalić 116 sejmików, w tym 59 deputackich, 28 poselskich, 13 gospodarskich, 9 elekcyjnych, 1 relacyjny oraz 7 sejmików odbywających się w dobie bezkrólewia i konfederacji. W dość klarowny sposób przedstawione zostały przyjęte metody klasyfikacji. Niemniej jednak, w mojej ocenie, metoda liczenia zgromadzeń mogłaby być nieco inna. Jusupović przyjęła zasadę, że uwzględnia tylko te zgromadzenia, dla których odnalazła materiały źródłowe. Jest to jak najbardziej uzasadniona decyzja, praktykowana przez część wydawców akt sejmikowych. Sama Jusupović jest również świadoma, że niektórych zgromadzeń mogło być więcej, np. elekcyjnych, które odbywały się, gdy zawakował urząd, jednak nie zawsze wprowadzano do ksiąg dokumenty świadczące o ich zwołaniu i odbyciu. Problemem są także niejasne sformułowania w źródłach, które utrudniają prowadzenie dokładnych wyliczeń.

Piszącemu te słowa bliższa jest jednak tzw. metoda rekonstrukcyjna, stosowana przez zespoły kierowane przez Zwierzykowskiego. Zakłada ona dokonanie maksymalnej rekonstrukcji chronologii zgromadzeń, zarówno tych odbytych i poświadczonych źródłowo, jak i tych mających się odbyć (np. z mocy prawa), ale z różnych powodów zerwanych lub nieodbytych. Można więc również w ramach recenzowanej edycji odnotować zgromadzenia sejmikowe, które miały się odbyć z mocy prawa, a nie mamy o tym informacji źródłowych – byłyby to głównie sejmiki gospodarskie. Postulowałbym również rozdzielenie sejmików rozdwojonych i nadanie im odrębnej numeracji. Jest to jednak kwestia do dalszych dyskusji. Poza tym uważam, że idąc za przyjętym przez Jusupović modelem, należałoby jednak uwzględnić umieszczony z niewiadomych przyczyn w aneksie nr 1 akt konfederacji kowieńskiej z 23 sierpnia 1768 r. jako 117 zgromadzenie, oczywiście umieszczone z właściwym numerem w ramach przyjętej chronologii. Co prawda w akcie konfederacji nie ma wzmianki,

¹¹ Zob. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2010; G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022 (książka poprzedza wydanie drukiem dwóch obszernych tomów akt sejmikowych z tego okresu). W przygotowaniu są również opracowania monograficzne dla lat 1668–1695 i 1733–1763.

że jest to zjazd sejmikowy, jak ma to miejsce w aktach konfederackich z lat 1734, 1764, 1767 odnotowanych w edycji, z dotychczasowych badań wynika jednak, że tego typu zgromadzenia często nawiązują lub kopiują procedury i działania sejmikowe. Warto wszak pamiętać, że w ówczesnej rzeczywistości prawnoustrojowej podchodzono do wielu kwestii elastycznie i jest to właśnie taki przypadek.

W edycji uwzględniono 215 dokumenty. Wśród nich 49 przypada na czasy Augusta III, 152 zaś dotyczą panowania Stanisława Augusta. Całość zebranego materiału została również ukazana w formie tabel, z ujętymi w układzie chronologicznym informacjami o liczbie zachowanych źródeł dla danego sejmiku. Największą grupę stanowią kredensy sejmikowe, czyli zaświadczenia o wyborze. Tych dotyczących urzędników i funkcjonariuszy powiatowych zachowało się 45, dla deputatów na Trybunał 43, dla posłów sejmowych — zaledwie 13. Choć ich treść bywa podobna, to niewątpliwie wartość jest wysoka, gdyż widnieją pod nimi podpisy uczestników sejmiku. W przypadku kredensów poselskich Jusupović zgadza się z sugestią Rachuby, że ich liczba jest tak mała dla czasów Augusta III, gdyż rolę kredensu przejęły instrukcje dla posłów sejmowych (podobnie jak miało to miejsce w Koronie). Za panowania Stanisława Augusta powrócono do praktyki wystawiania kredensów. Warto może byłoby wskazać jakąś propozycję wyjaśnienia tej dość nagłej zmiany. Co istotne, tego typu dokumenty nie są charakterystyczne dla sejmików koronnych (poza zgromadzeniami deputackimi) były jednak podpisywane tylko przez marszałka i wybranych na sejmiku asesorów. Najczęściej zresztą kredensy koronne dla deputatów nie zachowały się do naszych czasów, ponieważ zazwyczaj nie oblatowano ich w grodach a dostarczano do Trybunału, którego spuścizna aktowa została zniszczona podczas II wojny światowej.

W edycji znalazło się także 30 instrukcji dla posłów na sejmy oraz delegatów wysyłanych przez sejmik do różnych osób. Niestety, mimo zapewne skrupulatnych poszukiwań, nie jest to komplet. Jusupović wskazuje, że nie udało się jej odnaleźć pięciu tego typu dokumentów dla czasów Augusta III (z 1746, 1752, 1754 i 1761 r.) oraz jednego dla posłów na sejm rozbiorowy z 1773 r. Nieco mniej liczną grupę, aczkolwiek równie cenną, stanowią manifesty przeciw sejmikowi. Jest ich w edycji 17 i należą do materiałów źródłowych, które pozwalają dowiedzieć się, jak sejmik przebiegał lub jakie zagadnienie stało się powodem sporów i rozdwojeń. Tego typu informacji najczęściej nie zawierają pozostałe dokumenty, takie jak lauda czyli uchwały sejmikowe. W przypadku sejmiku kowieńskiego dla objętych edycją przeszło 60 lat jego funkcjonowania udało się znaleźć zaledwie 13 laudów. Również w przypadku innych sejmików litewskich

badacze rzadko odnajdują ten rodzaj dokumentu, choć bywają również takie, gdzie ten dokument występuje bardziej regularnie (np. sejmiki żmudzki czy też powiatu wołkowskiego). Kwestia ta, jak słusznie zauważa Autorka, wymaga dalszych badań i wyjaśnienia¹².

Pozostałe dokumenty powstałe w związku z obradami to sufragia, czyli protokoły wyboru na różnego rodzaju urzędy i funkcje — zachowało się ich aż siedem. Innymi niezwykle rzadkimi dokumentami, sporządzanymi zazwyczaj przez osoby prywatne, są diariusze (1) i szersze relacje z sejmików (2). Szczególnie diariusz jest istotny, gdyż odtwarza szczegółowo przebieg sejmiku, w tym przypadku deputackiego z 1779 r. Edycja akt kowieńskich zawiera także dokumenty skierowane do sejmiku: osiem uniwersałów zwołujących sejmy i sejmiki (1763, 1766, 1768, 1773, 1776, 1780, 1790, 1793), cztery instrukcje królewskie na sejmiki (1766, 1776, 1780 i 1784), jeden kredens dla posła królewskiego (1766), cztery listy królewskie dla posłów królewskich (1738, 1740, 1758, 1766), sześć listów królewskich do urzędników, senatorów i szlachty (1738, 1766, 1788, 1792). Wśród nich znalazł się także list deliberacyjny z 19 kwietnia 1766 r. skierowany do senatora jeszcze nim sejm i sejmiki zostały zwołane — z tego powodu raczej nie kwalifikuje się do akt sejmikowych (nawet w przyjętej za Stanisławem Kutrzebą szerokiej ich klasyfikacji). Edycja zawiera także trzy listy dostojników skierowane na sejmik kowieński (1758, 1762, 1767), pięć dokumentów sugerujących, jakie punkty mają być umieszczone w instrukcjach dla posłów na sejm (1758, 1761, 1764, 1766, 1778). Jusupović podjęła decyzję, że jeśli dany uniwersał lub inny element ekspedycji sejmikowej został już wydany w innej edycji, wówczas odsyła czytelnika do niej.

Nie oznacza to jednak, że dzięki recenzowanej edycji, wraz z odniesieniami do wydanych już drukiem materiałów, uzyskujemy wiedzę o wszystkich elementach ekspedycji przedsejmowej z lat 1733–1795. Dla przykładu, wciąż nie opublikowano wszystkich instrukcji królewskich na sejmiki z lat 1764–1793. Dotychczas wydane były jedynie trzy z lat 1767, 1768, 1780 w ramach edycji akt dobrzyńskich¹³. Jusupović odnalazła te z lat 1766, 1776 i 1784. Również wciąż nie dysponujemy kompletem królewskich kredensów dla posłów na sejmiki, listów do szlachty, urzędników i senatorów. Nie należy oczywiście traktować tych stwierdzeń

¹² Dość interesujące uwagi na temat dokumentacji sejmikowej w okresie funkcjonowania Rady Nieustającej poczynił ostatnio Witold Filipczak, *Uwagi o sejmikach litewskich w czasach Rady Nieustającej na tle praktyki parlamentarnej powiatu kowieńskiego*, „Przełęcz Nauk Historycznych” 19, 2020, 2, s. 71–103.

¹³ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887, s. 350–351, 356–357, 388–389.

jako zarzutów wobec omawianej edycji. Mimo że były to materiały rozsyłane po całej Rzeczypospolitej, faktycznie nie zachowało się ich aż tak wiele w kopiach i oryginałach dla lat 1764–1795¹⁴. Na marginesie warto też dodać, że oczywiście należy dalej poszukiwać tych źródeł oraz je wydawać, nawet mimo ich nikłej wartości informacyjnej (były to na ogół dokumenty krótkie, formularzowe). Pozwalają one jednak udokumentować wszystkie elementy parlamentarnej procedury, a także, w dłuższych okresach chronologicznych, śledzić ich rolę i przemiany.

Za istotne należy uznać listy przesyłane przez uczestników życia politycznego na sejmiki. Jusupović zdecydowała się wprowadzić trzy takie źródła do edycji. Pierwszy jest autorstwa Michała Antoniego Sapiehy, podkanclerzego litewskiego, jest on także wspomniany w instrukcji dla posłów. Autorem drugiego jest Michał Wielhorski, który, choć wówczas nie pełnił żadnego urzędu czy godności wśród elity litewskiej, również został odnotowany w instrukcji dla posłów jako zabiegający o poparcie sejmiku¹⁵. Daje to pewność, że jego list dotarł do obradujących. Problematyczny jest trzeci list, autorstwa Kajetana Sołtyka, biskupa krakowskiego na sejmiki przedsejmowe 1767 r. Nie jest adresowany bezpośrednio do sejmiku kowieńskiego, również w instrukcji dla posłów nie ma wzmianki, która sugerowałaby, że dotarł na to zgromadzenie i pod jego wpływem podjęto jakieś uchwały. Autor należał do elity koronnej i docelowo te sejmiki były w zasięgu jego zainteresowań i wpływów. Powstaje również pytanie, dlaczego nie zostały uwzględnione inne dokumenty tego typu, które odnotowane są w innych publikacjach naukowych. Na przykład w czasie kampanii przedsejmowej 1776 r. listy na sejmiki litewskie rozsyłał Michał Ogiński, hetman wielki litewski¹⁶. Oczywiście można również wskazać, że nie ma o nim wzmianki w materiale sejmikowym kowieńskim z 1776 r., ale prawdopodobieństwo obecności tego listu w Kownie jest z pewnością większe niż listu Sołtyka. Wydaje się zresztą, że jedna z przyszłych edycji akt litewskich powinna uwzględnić wszystkie listy przesyłane przez dygnitarzy i senatorów litewskich na sejmiki litewskie,

¹⁴ Brakuje wciąż tych z lat 1782, 1786, 1788, 1790 i 1793. Udało się je odnaleźć w ramach zakończonego obecnie projektu NPRH (nr 1aH 15 0046 83) „Edycja źródłowa: Akta sejmikowe województw Wielkopolski właściwej w latach 1764–1793 oraz druk tomu Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1695”. Będą one umieszczone w przygotowywanym tomie. Instrukcje królewskie na sejmiki przedsejmowe z okresu panowania Augusta III zostały już wydane w aktach sejmikowych poznańsko-kaliskich przez Zwierzykowski (zob. wyżej).

¹⁵ Notabene w nagłówku edycji tego listu zapomniano dodać, że Wielhorski był wówczas oboźnym koronnym. Informacja ta została podana tylko we wstępie.

¹⁶ J. Michalski, *Publicystyka i parapublicystyka doby sejmu 1776 roku*, KH 105, 1998, 1, s. 30–31.

bez względu na to, czy są one odnotowane w ich materiałach, czy też nie. Istnieje bowiem duże prawdopodobieństwo, że jednak tam dotarły.

Monika Jusupović umieściła w wydanym tomie także dwa aneksy źródłowe. Pierwszy zawiera dziewięć dokumentów, które zdaniem wydawcy „nastęrczały wątpliwości”, nie były bowiem skierowane do sejmiku ani też wystawione przez jego uczestników, lecz są istotne dla przedstawiania dziejów sejmiku. Są to materiały z czasów stanisławowskich, dotyczące głównie konfederacji (akcesy, akt konfederacji¹⁷, uniwersały marszałków konfederacji partykularnej kowieńskiej oraz kilka innych związanych z rozdwojonymi sejmikami oraz Trybunałem Litewskim). Uważam, że idąc za przykładem wydawców akt sejmików koronnych, można było wszystkie te źródła przyporządkować do sejmików w głównej części edycji i nie tworzyć sztucznego wyodrębnienia. Niczemu ono bowiem nie służy i wprowadza zamieszanie. Wystarczyłoby przecież wskazać wątpliwości w notkach edytorskich, tak jak zresztą to zrobiono we wstępie, i umieścić te dokumenty przy konkretnych sejmikach lub zjazdach. Wyodrębnienie drugiego aneksu jest oczywiście jak najbardziej zasadne, skoro dokumenty te dotarły do wydawcy już po wykonaniu składu i nie mogły być przyporządkowane do części zasadniczej z powodów technicznych.

Wśród wszystkich 215 dokumentów nie znajdziemy jednak fragmentów informacji gazetowych¹⁸ oraz wiadomości (czasem bardzo ważnych) z prywatnej korespondencji. Jusupović uzasadniła ten brak, pisząc, że czyni to „wbrew zasadom przyjętym przez wydawców akt sejmiku poznańskiego i kaliskiego”, bowiem poszerzenie „edycji o dokumenty niebędące *stricte* aktami sejmikowymi musiałyby nadmiernie powiększyć jej rozmiary oraz znacznie wydłużyć czas przygotowań”. Są to argumenty, z którymi można się zgodzić, jednak nie całkiem przekonują, tym bardziej że wydawca jest dobrze zorientowany w tej materii i zna znaczną część korespondencji prywatnej, która dotyczy sejmiku kowieńskiego.

¹⁷ Wydając Akt konfederacji kowieńskiej z 23 sierpnia 1768 r. Jusupović wskazała, że opiera się na widymusach (uwierzytelnionych kopiach) znajdujących się w AP Łódź, Zbiór Bartoszewiczów 125, s. 18–21, AGAD, Archiwum Radziwiłłów (dalej: AR) II 2963, s. 1–4 oraz kopii z AGAD, Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej 2, 2, s. 18–19. Moim zdaniem wszystkie te dokumenty są zwyczajną kopią z epoki, nieposiadającą znamion uwierzytelnienia (wszystkie dokumenty są dostępne na portalu Szukaj w Archiwach). W zbiorach Biblioteki Czartoryskich znajduje się czwarta kopia (rkp. 841, s. 285–288). Jest dość interesująca, gdyż w nagłówku ma datę 6 sierpnia, a nie 23 sierpnia jak pozostałe dokumenty. Raczej jest to pomyłka kopisty, który przesłał ten dokument do króla. Wątek ten wymaga jednak w przyszłości sprawdzenia.

¹⁸ W kwestii edycji wydawnictw gazetowych oraz wartości informacyjnych tego typu źródła zob. J. Dygdała, *Czy i jak wydawać gazety pisane z XVIII wieku?*, w: *Edytorstwo źródeł. Różne drogi – wspólny cel*, red. A. Perłakowski, Kraków 2017, s. 123–142.

Jusupović wszak prowadziła przez wiele lat badania nad działalnością rodziny Zabiellów¹⁹. Wiedzę tę wykorzystuje również w edycji, gdyż w przypadku, gdy nie posiada innych materiałów potwierdzających odbycie sejmiku, powołuje się na prywatną korespondencję. Przy okazji wskazuje też pewne dodatkowe informacje o zakulisowych działaniach stronnictw itp., nie publikując jednak odpowiednich fragmentów źródeł²⁰.

Wprowadzenie korespondencji do edycji pozwoliłoby na ukazanie, jak bogate i skomplikowane było życie sejmikowe. Warto też podkreślić, że często właśnie w listach można odnaleźć wątki związane nie tylko z działaniami zakulisowymi, ale również kwestie proceduralne i zwyczajowe. Ciekawym przykładem takich materiałów jest list Dominika Medekszy do ks. Karola Stanisława Radziwiłła, wojewody wileńskiego w sprawie sejmiku przedkonwokacyjnego z 1764 r., w którym autor informuje, że „w wigilię sejmików niepodobno było uczynić zadość woli i rozkazom j.o. w. ks. m. dobrodzieja mego, ponieważ tygodniem przed sejmikami, według naszych zwyczajów, zjechawszy się wszyscy w.w. ichm panowie urzędnicy, czynim nasze rady i umówienia co do sejmików”²¹.

Oczywiście wiadomo, że nigdy wszystkich listów i relacji o danym sejmiku nie uda się znaleźć, czego świadomi są wydawcy akt wielkopolskich, widać to zresztą w aneksach do kolejnych tomów, zawierających odnalezione po wydaniu tomów materiały²². Gdyby Jusupović uwzględniła ten

¹⁹ M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiellów w latach 1733-1795*, Warszawa 2014.

²⁰ Np. przy sejmiku deputackim z 7 lutego 1746 r. zamieszczono informacje, kto został wybrany na deputata oraz kto ubiegał się o tę funkcję i z czyjej rekomendacji. Podobne sytuacje zob. ASK, s. 69, 85, 105, 112, 127, 141, 271, 433.

²¹ D. Medeksza do S.K. Radziwiłła, Kowno, 7 II 1764, AGAD, AR V 9427, s. 7-8.

²² Potwierdzają to kolejne recenzje, jak również głosy krytyczne w dyskusji nad tymi edycjami zob. Z. Chodyła, [rec.] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, wyd. Michał Zwierzykowski, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, ss. 986, RH 75, 2009, s. 206-215 i idem, *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, wyd. Michał Zwierzykowski, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008, ss. 1204 + 16 ilustracji w tekście, RH 82, 2016, s. 268-272; U. Kosińska, [rec.] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, wyd. Michał Zwierzykowski, Poznań 2008, Wydawnictwo Poznańskie, ss. 1201, KH 117, 2010, 3, s. 140-146; J. Dygdała, [rec.] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, wyd. Michał Zwierzykowski, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008, ss. 1201, „Wiek Oświecenia” 26, 2010, s. 126-130 i idem, [rec.] *Pełna dokumentacja działalności sejmików województw poznańskiego i kaliskiego z czasów Augusta III*, „Wiek Oświecenia” 33, 2017, s. 284-287; A. Perłakowski, [rec.] *Michał Zwierzykowski, Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008, ss. 1201, il. 16, St. Żr. 48, 2010, s. 188-190; A. Korytko, *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008, „Teki Sejmowe” 1, 2010, s. 135-138; J. Stolicki, *Konferencja „Edycje źródłowe akt sejmikowych. Problemy i perspektywy*

typ materiałów, prawdopodobnie powstałyby dwa tomy akt. Pewnym kompromisowym rozwiązaniem mogłoby być wprowadzenie przy każdym sejmiku przypisu z odesłaniem do sygnatur korespondencji, w której sprawy danego sejmiku są omawiane. Temat selekcji materiałów sejmikowych niewątpliwie będzie budził spory i dyskusje wraz z ukazaniem się każdej kolejnej edycji. Nie mam wątpliwości co do tego, że nigdy nie zostanie ustalony w tej sprawie jakikolwiek konsensus i jeden wspólny model wydawania tego typu materiałów. Warto jednak podjąć w tej kwestii głębszą dyskusję w środowisku badaczy dawnego parlamentaryzmu szlacheckiego. Wybrana przez Jusupović metoda selekcji, mimo funkcjonowania innych, równorzędnych, jest jak najbardziej akceptowalna. I zapewne będzie dominować w kolejnych edycjach²³.

Ostatnią kwestią, którą należy poruszyć, są przyjęte zasady edycji i sposób prezentacji materiału. Również w tej kwestii możemy obserwować różne praktyki. W omawianej edycji podstawą przyjętych zasad edytorskich jest instrukcja wydawnicza Kazimierza Lepszego²⁴ z 1953 r. oraz instrukcja przygotowana przez zespół opracowujący akta sejmiku nowogrodzkiego pod kierunkiem Rachuby. Wykorzystane zostały również niektóre rozwiązania zastosowane w materiałach wydanych przez Michała Zwierzykowskiego, Henryka Gmiterka i Adama Przybosia.

edytorskie” (Warszawa, 15 października 2015 r.), „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 143, 2016, 1, s. 225–228; K. Łopatecki, op. cit., s. 9–17.

²³ W obiegu naukowym pojawiły się także propozycje zbiorów tematycznych, głównie związanych z tematyką żydowską. Tylko jednak w przypadku prac Henryka Gmiterka możliwa jest próba tworzenia ogólniejszych wniosków w tej materii o województwie lubelskim. Pozostałe wydawnictwa, mające aspiracje szersze, są wyborem źródeł, które, choć cenne, nie pozwalają na wyciąganie ogólniejszych wniosków w skali całego kraju jeśli chodzi o tematykę sejmikową: *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Augusta II Sasa 1697–1733*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2001 (Judaica Lublinensia, t. 1); *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego 1669–1697*, oprac. idem, Lublin 2003 (Judaica Lublinensia, t. 2); *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Władysława IV i Jana Kazimierza Wazów 1633–1669*, oprac. idem, Lublin 2006 (Judaica Lublinensia, t. 3); *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Zygmunta III Wazy 1587–1632*, oprac. idem, Lublin 2014 (Fontes Lublinenses, t. 6); *Żydzi polscy 1648–1772. Źródła*, oprac. A. Kaźmierczyk, Kraków 2001 (Studia Judaica Cracoviensia, t. 6); *Sejmy i sejmiki koronne wobec Żydów*, wybór i oprac. A. Michałowska-Mycielska, Warszawa 2006. Zupełnie inny obraz stosunków między Żydami a szlachtą oraz jej sejmikami widać z akt wielkopolskich, zob. A. Bulińska, *Relacje szlachty wielkopolskiej z Żydami w świetle akt sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1668–1763*, „Historia Slavorum Occidentis” 12, 2022, 2 (33), s. 35–68.

²⁴ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych. Od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

Wszystkie materiały, co jest cenne, zostały wydane w całości. Niestety większość dokumentów to wpisy (oblaty) wprowadzone do ksiąg grodzkich i ziemskich. Tylko w przypadku 40 dokumentów udało się odnaleźć oryginał i kopię lub kilka kopii. Zgodnie ze sztuką edytorską podstawą był zawsze oryginał, a w przypadku jego braku wykorzystana została najbardziej kompletna kopia lub też najdłuższa wersja dokumentu. Najpoważniejsze różnice zostały odnotowane w przypisach. Za słuszną należy uznać decyzję o pomijaniu tych różnic, które nie zmieniały sensu brzmienia tekstu. Za równie trafne należy uznać podejście wydawcy do kwestii podpisów. Jeśli różnice były faktycznie zbyt duże, aby opisać je w przypisach, wówczas przepisane zostały osobno spod kolejnych kopii. Daje to czytelnikowi lepszy obraz i pozwala na analizy porównawcze. Nie budzą też większych wątpliwości przyjęte w omawianym tomie zasady modernizacji pisowni, wprowadzonych skrótów oraz pisowni nazwisk. Niestety, w tej ostatniej kwestii bardzo często nie jesteśmy w stanie wskazać, która wersja jest tą, którą posługiwano się współcześnie. Jeśli zaś chodzi o przyjęte zasady modernizacji tekstów, ortografii, sposób umieszczania skrótów oraz inne kwestie techniczne, są one jasno opisane i zazwyczaj konsekwentnie stosowane.

Całość materiałów została uporządkowana chronologicznie. Każdy sejmik otrzymał numer w ramach edycji. Wydane teksty nie są numerowane w ramach pojedynczego sejmiku, jak czynią to Zwierzykowski i Gmiterek, lecz zbiorczo. W ten sposób wydawali akta sejmikowe Włodzimierz Dworzaczek, Przyboś i Stolicki. Jeśli jakieś dokumenty zostały już opublikowane w innych edycjach, a dotyczą danego sejmiku, to wpiery kursywą pod nagłówkiem właściwego zgromadzenia znajduje się informacja, gdzie dany dokument się znajduje. Najczęściej w tej kwestii Jusupović powołuje się na edycję akt województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1733–1763 (omyłkowo podawana jest data końcowa 1795 zamiast 1763). Każdy przedstawiony tekst posiada nagłówek nadany przez wydawcę, następnie umieszczono odsyłacz do podstawy źródłowej, głównie rękopiśmiennej, choć zdarzają się starodruki. Ta sama metoda przyjęta jest w obu aneksach. Podane sygnatury składają się ze skrótu nazwy archiwum i zespołu oraz właściwego numeru oraz strony lub karty. W kilku przypadkach pominięto jednak zapis archiwum²⁵. Następnie, jeśli taka

²⁵ Np. przy dokumencie nr 46 widnieje informacja, że pochodzi on z Archiwum Czerwonodworskiego bez informacji, w którym obecnie archiwum lub biblioteka ten zbiór dokumentów się znajduje. Uważny czytelnik może jednak wychwycić wzmiankę ze wstępu, że jest on w Bibliotece Narodowej. Podobne pominięcie można też zauważyć w przypadku Archiwum Tyzenhauzów, Metryki Koronnej, Metryki Litewskiej, które znajdują się w Archiwum Głównym Akt Dawnych (ASK, s. 27, 142, 188, 204, 270, 246, 513).

informacja się zachowała, podane są informacje o urzędniku przyjmującym oblatę, o osobie ją zlecającej i dacie czynności. Poniżej znajduje się właściwy dokument opatrzony w przypisy rzeczowe i tekstowe. Za jedyny mankament należy uznać brak numeracji osób, które podpisywały się pod danym dokumentem lub głosowały. Zastosowanie takiego rozwiązania, poza przydatnością w badaniach statystycznych, bywa również pomocne w odsyłaniu do konkretnych numerów na listach podczas pisania innych prac. Tylko w przypadku dwóch źródeł pojawiają się takie zapisy, były one jednak obecne już w podstawie wydawniczej (s. 256–263). Podobnie jak w tomach akt wielkopolskich, również w materiałach kowieńskich wydawca ograniczył przypisy rzeczowe do minimum, wskazując jedynie podstawowe informacje dotyczące postaci, konstytucji sejmowych lub innych kwestii. Według niektórych badaczy tego typu podejście jest „nazbyt zwięzłe”²⁶. W mojej ocenie nie obniża to w żaden sposób wartości edycji. W wielu przypadkach daty pełnienia urzędów tudzież urodzenia i śmierci nie są znane, a czasami wręcz błędnie podawane przez historiografię. Żaden wydawca nie będzie mógł zweryfikować wszystkich tego typu danych.

Na końcu znajdują się bibliografia i indeks osobowy, w którym przy nazwiskach podane są tytuły, urzędy i stopnie zgodnie z przebiegiem kariery danej osoby. Jeśli możliwa była identyfikacja, wówczas tytuły występują w jednym wersie, gdy brak takiej pewności, podane są od myślnika. Wątpliwe identyfikacje oznaczono znakiem zapytania. Oboczności pisowni niektórych nazwisk podano w nawiasie, a wszelkie wątpliwości zostały zaznaczone. Indeks nazw geograficznych nie został poszerzony wzorem akt wielkopolskich i chełmskich o nazwy urzędów i instytucji, co sprawiłoby, że miałby charakter topograficzno-rzeczowy, bardziej funkcjonalny dla różnorodnych badań. Mogłoby to ułatwić przeszukiwanie tekstów pod kątem sporządzania spisów poszczególnych urzędów, godności oraz wyszukiwania osób.

W opublikowanych aktach brak indeksu rzeczowego. Decyzja ta nie została, co prawda, uzasadniona, mimo to należy uznać ją za słuszną. Zgłaszane przez niektórych badaczy postulaty, aby w aktach sejmikowych zamieszczać indeks rzeczowy, wydają się obecnie bezzasadne i niepotrzebne²⁷. Każdy odpowiedzialny badacz, który analizuje tego typu materiały, i tak będzie musiał poddać analizie całość lub wybrany rodzaj

²⁶ Z. Chodyła, op. cit., RH 75, 2009, s. 213.

²⁷ Stworzenie indeksu rzeczowego postulowali w swych recenzjach i artykułach: K. Łopatecki, op. cit., s. 15; Z. Chodyła, op. cit., RH 75, 2009, s. 215; M. Mikołajczyk, [rec.] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. Michał Zwierzykowski, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, ss. XXII + 986, CPH 68, 2016, 1, s. 313.

dokumentów, np. instrukcje dla posłów. Tego typu indeksy w większości przypadków są niedoskonałe oraz subiektywne, nie zawsze też wydawca będzie klasyfikował dane kwestie tak, jak by chciał tego czytelnik. Poza tym omawiana edycja jest dostępna w formie elektronicznej i można ją przeszukiwać na wiele sposobów, co jest znacznie lepszym rozwiązaniem.

Powyższe uwagi i rozważania mają w większości charakter dyskusyjny i w żaden sposób nie umniejszają generalnie bardzo pozytywnego wrażenia, jakie odnieść można po lekturze akt sejmikowych kowieńskich. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że jeśli chodzi o dokumenty wytworzone przez sejmik, mamy do czynienia z większością z nich. Cały zbiór jest bardzo cennym materiałem do badań nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie panowania Augusta III i Stanisława Augusta. Monika Jusupović powinna podjąć dalsze prace edytorskie nad kontynuacją wydawania akt sejmikowych kowieńskich dla okresów wcześniejszych. Jest także obecnie jedną z nielicznych osób, które w sposób kompetentny mogłyby napisać monografię sejmiku kowieńskiego (przynajmniej częściową)²⁸. Niewątpliwie tego typu praca jest potrzebna, gdyż badania nad sejmikami litewskimi są wciąż niewystarczające do wyprowadzenia bardziej syntetycznych wniosków na temat parlamentaryzmu Wielkiego Księstwa Litewskiego, jak również całej Rzeczypospolitej²⁹.

²⁸ W toku prac nad edycją, jak również już po jej wydaniu, opublikowała kilka istotnych tekstów dotyczących sejmików kowieńskich, zob. M. Jusupović, *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików gospodarskich po reformach Sejmu Niemego*, KH 127, 2020, 4, s. 855–881; eadem, *Problem legalnego miejsca sejmików jako element rywalizacji politycznej na przykładzie sejmików kowieńskich za panowania Stanisława Augusta*, „Przegląd Wschodni” 14, 2018, 4, s. 841–854; eadem, *Instrukcje kowieńskie z lat 1733–1795 jako głos szlachty w sprawach powiatowych*, „Klio” 50, 2019, 3, s. 35–58; eadem, *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego — teoria i praktyka*, „Rocznik Lituanistyczny” 2, 2016, s. 127–142.

²⁹ Powstaje również w tym momencie pytanie, jaki model ujęcia miałyby przybrać tego typu monografia sejmikowa. Czy powinna opisywać jedynie formę organizacyjną oraz sposób funkcjonowania (prace m.in.: A. Zakrzewskiego, R. Jurgaitisa i D. Koniecznej), czy też być jeszcze poszerzona o zagadnienia stosunku sejmiku do określonego katalogu zagadnień (prace m.in.: J. Włodarczyka i W. Bednaruka)? Ostatni model uwzględni wspomniane kwestie ustrojowe oraz, jako drugą część, opis dziejów politycznych instytucji w ujęciu chronologicznym (M. Zwierzykowski, G. Glabisz — wspomniane powyżej, W. Filipczak); A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie. Sejmik trocki*, Warszawa 2000; R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo. Vilniaus seimelio veikla, 1717–1795 m.*, Vilnius 2016; D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013; J. Włodarczyk, *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973; W. Bednaruk, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1795)*, Lublin 2011; W. Filipczak, *Życie sejmikowe Prowincji*

Streszczenie

Wydanie akt sejmikowych kowieńskich z lat 1733–1795 należy uznać za ważne wydarzenie w historii polskiego edytorstwa, gdyż jest to pierwsza nowoczesna edycja części akt sejmikowych z jednego okręgu (powiatu kowieńskiego), dotycząca Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wybrana przez Monikę Jusupović metoda selekcji materiału oraz przyjęte zasady edytorskie mieszczą się w dotychczasowym dyskursie edytorskim. Wydaje się jednak, że gdyby zastosowała tzw. metodę rekonstrukcyjną przy poszukiwaniach i selekcji materiałów, wówczas edycja byłaby pełniejsza pod względem ukazywania wielowarstwowości życia sejmikowego. Uwagi i rozważania zawarte w artykule mają w większości charakter dyskusyjny i w żaden sposób nie umniejszają generalnie bardzo pozytywnego wrażenia, jakie odnieść można po lekturze akt sejmikowych kowieńskich. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że jeśli chodzi o dokumenty wytworzone przez sejmik, mamy do czynienia z większością z nich. Cały zbiór jest bardzo cennym materiałem do badań nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie panowania Augusta III i Stanisława Augusta.

On Various Editorial Concepts and Practices Based on the Records of the Kaunas Sejmik from 1733 to 1795

The publication of records of the Kaunas sejmik (dietine) from 1733 to 1795 should be regarded as an important event in the history of Polish source editing. Many sejmik records have been published for the kingdom of Poland, but this is the first modern edition of part of sejmik records from a district of the Grand Duchy of Lithuania. The principles of selection of material and the editorial guidelines chosen and adopted by Monika Jusupović form the basis of the article. If she had applied the so-called reconstructive method for the search and selection of materials, however, the edition would have better presented the multi-layered nature of local political life. The comments and remarks included in the article should be regarded as promoting discussion; they do not diminish the generally very favourable impression of this edition of the records of the Kaunas sejmiks. There is a high probability that the edition includes most of the documents issued by the sejmik. The whole collection is a remarkably valuable material for studies of the history of the Grand Duchy of Lithuania under August III and Stanisław August Poniatowski.

Wielkopolskiej 1780–1786, Łódź 2012. Szerzej dyskusja o modelach monografii sejmikowej zob. A. Lityński, *Sejmiki dawnej Rzeczypospolitej (na marginesie pracy J. Włodarczyka, Sejmiki łęczyckie, Łódź 1973)*, PH 66, 1975, 2, s. 295–304; idem, *O modelu monografii sejmiku*, CPH 35, 1985, 1, s. 145–161; idem, *Sejmiki w dawnej Rzeczypospolitej. Problemy badawcze*, CPH 48, 1996, 1–2, s. 47–62; J. Stolicki, *O modelu monografii sejmiku w drugiej połowie XVII wieku*, w: *Po Unii — sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 177–198.

Bibliografia

Edycje źródłowe

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Andrzej Kamieński, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Andrzej Kamieński, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. Michał Zwierzykowski, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. Michał Zwierzykowski, DiG, Warszawa 2015.
- Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020.
- Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1656–1695*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Andrzej Kamieński, Księgarnia Akademicka, Kraków 2022.
- Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1696–1772 (1792)*, wyd. Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej, Księgarnia Akademicka, Kraków 2021.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, wyd. Henryk Gmiterek, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668*, wyd. Henryk Gmiterek, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2021.
- Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, wyd. Wiesław Bondyra, Henryk Gmiterek, Jerzy Ternes, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.
- Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698*, wyd. i oprac. Jarosław Stolicki, Societas Vistulana, Kraków 2002.
- Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewi (1572–1576, 1586–1587, 1632, 1648, 1696–1697, 1706–1709, 1733–1735, 1763–1764)*, oprac. Henryk Lulewicz, IH PAN, Neriton, Warszawa 2006; t. 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, oprac. Henryk Lulewicz, IH PAN, Neriton, Warszawa 2009.
- Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. Franciszek Kluczycki, Wydawnictwa Komisji Historycznej Akademii Umiejętności, Kraków 1887.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, wyd. Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, Mykolo Romerio universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, Vilnius 2015.
- Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Augusta II Sasa 1697–1733*, oprac. Henryk Gmiterek, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001 (*Judaica Lublinensia*, t. 1).
- Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego 1669–1697*, oprac. Henryk Gmiterek, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003 (*Judaica Lublinensia*, t. 2).

- Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Władysława IV i Jana Kazimierza Wazów 1633–1669*, oprac. Henryk Gmiterek, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006 (*Judaica Lublinensia*, t. 3).
- Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich z doby panowania Zygmunta III Wazy 1587–1632*, oprac. Henryk Gmiterek, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014 (*Fontes Lublinenses*, t. 6).
- Sejmy i sejmiki koronne wobec Żydów*, wybór i oprac. Anna Michałowska-Mycielska, WUW, Warszawa 2006.
- Żydzi polscy 1648–1772. Źródła*, oprac. Adam Kaźmierczyk, Księgarnia Akademicka, Kraków 2001 (*Studia Judaica Cracoviensia*, t. 6).

Opracowania

- Bednaruk Waldemar, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764–1794)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Bulińska Kamila, *Relacje szlachty wielkopolskiej z Żydami w świetle akt sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1668–1763*, „*Historia Slavorum Occidentis*” 12, 2022, 2 (33), s. 35–68.
- Chodyła Zbigniew, [rec.] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. Michał Zwierzykowski, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, ss. 986, „*Roczniki Historyczne*” 82, 2016, s. 268–272.
- Chodyła Zbigniew, [rec.] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. Michał Zwierzykowski, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008, ss. 1204 + 16 ilustracji w tekście, „*Roczniki Historyczne*” 75, 2009, s. 206–215.
- Dygdała Jerzy, [rec.] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. Michał Zwierzykowski, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008, ss. 1201, „*Wiek Oświecenia*” 26, 2010, s. 126–130.
- Dygdała Jerzy, [rec.] *Pełna dokumentacja działalności sejmików województw poznańskiego i kaliskiego z czasów Augusta III*, „*Wiek Oświecenia*” 33, 2017, s. 284–287.
- Dygdała Jerzy, *Czy i jak wydawać gazety pisane z XVIII wieku?*, w: *Edytorstwo źródeł. Różne drogi — wspólny cel*, red. Adam Perłakowski, *Historia Jagellonica*, Kraków 2017, s. 123–142.
- Filipczak Witold, *Uwagi o sejmikach litewskich w czasach Rady Nieustającej na tle praktyki parlamentarnej powiatu kowieńskiego*, „*Przegląd Nauk Historycznych*” 19, 2020, 2, s. 71–103.
- Filipczak Witold, *Życie sejmikowe Prowincji Wielkopolskiej 1780–1786*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
- Głabisz Grzegorz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Wydział Historii UAM, Poznań 2022.
- Jurgaitis Robertas, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo. Vilniaus seimelio veikla, 1717–1795 m.*, *Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras*, Vilnius 2016.
- Jusupović Monika, *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików gospodarskich po reformach Sejmu Niemego*, „*Kwartalnik Historyczny*” 127, 2020, 4, s. 855–881.

- Jusupović Monika, *Instrukcje kowieńskie z lat 1733–1795 jako głos szlachty w sprawach powiatowych*, „Klio” 50, 2019, 3, s. 35–58.
- Jusupović Monika, *Problem legalnego miejsca sejmików jako element rywalizacji politycznej na przykładzie sejmików kowieńskich za panowania Stanisława Augusta*, „Przegląd Wschodni” 14, 2018, 4, s. 841–854.
- Jusupović Monika, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełłów w latach 1733–1795*, PTH, Neriton, IH PAN, Warszawa 2014.
- Jusupović Monika, *Uczestnicy sejmików kowieńskich w czasach Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego — teoria i praktyka*, „Rocznik Lituanistyczny” 2, 2016, s. 127–142.
- Kołodziej Robert, Zwierzykowski Michał, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2012.
- Konieczna Diana, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, DiG, Warszawa 2013.
- Korytko Andrzej, [rec.] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008, „Teki Sejmowe” 1, 2010, s. 135–138.
- Kosińska Urszula, [rec.] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. Michał Zwierzykowski, Poznań 2008, Wydawnictwo Poznańskie, ss. 1201, „Kwartalnik Historyczny” 117, 2010, 3, s. 140–146.
- Lityński Adam, *O modelu monografii sejmiku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 35, 1985, 1, s. 145–161.
- Lityński Adam, *Sejmiki dawnej Rzeczypospolitej (na marginesie pracy J. Włodarczyka, Sejmiki łęczyckie, Łódź 1973)*, „Przegląd Historyczny” 66, 1975, 2, s. 295–304.
- Lityński Adam, *Sejmiki w dawnej Rzeczypospolitej. Problemy badawcze*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 48, 1996, 1–2, s. 47–62.
- Łopatecki Karol, *Edycje źródłowe akt sejmikowych. Przeszłość — teraźniejszość — przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 14, 2015, 2, s. 9–42.
- Michalski Jerzy, *Publicystyka i parapublicystyka doby sejmu 1776 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 105, 1998, 1, s. 21–64.
- Mikołajczyk Marian, [rec.] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. Michał Zwierzykowski, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, ss. XXII + 986, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 68, 2016, 1, s. 310–313.
- Perłakowski Adam, [rec.], Michał Zwierzykowski, *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008, ss. 1201, il. 16, „Studia Źródłoznawcze” 48, 2010, s. 188–190.
- Stolicki Jarosław, *Konferencja „Edycje źródłowe akt sejmikowych. Problemy i perspektywy edytorskie” (Warszawa, 15 października 2015 r.)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 143, 2016, 1, s. 225–228.
- Stolicki Jarosław, *O modelu monografii sejmiku w drugiej połowie XVII wieku*, w: *Po Unii — sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. Henryk Lulewicz, Marek Wagner, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2013, s. 177–198.
- Włodarczyk Jerzy, *Sejmiki łęczyckie*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1973.
- Zakrzewski Andrzej B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie. Sejmik trocki*, Liber, Warszawa 2000.

Zwierzykowski Michał, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010.

Zwierzykowski Michał, *Wydawanie akt sejmikowych Rzeczypospolitej szlacheckiej – dorobek edytorski oraz refleksje nad klasyfikacją źródeł do dziejów osiemnastowiecznych sejmików*, „Wiek Oświecenia” 27, 2011, s. 26–46.

Biogram: dr Grzegorz Glabisz, historyk; adiunkt badawczy w Zakładzie Historii Nowożytnej do XVIII w. na Wydziale Historii UAM. Specjalizuje się w nowożytnej historii politycznej, dziejach ustroju i skarbowości Rzeczypospolitej. Autor monografii pt. *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1793*, Poznań 2022. Członek Polskiego Towarzystwa Historycznego i Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym. Jeden z głównych wykonawców grantów NPRH na edycje akt sejmikowych Wielkopolski właściwej w latach 1764-1793 oraz diariusza negocjacji pacyfikacyjnych i Sejmu Niemego – 12 VI 1716 – 1 II 1717, autorstwa A.S. Dembowskiego. Współwydawca wraz M. Zwierzykowskim pracy pt. *Z dziejów wojny o sukcesję polską. Listy Wielkopolan do Jana Tarły wojewody lubelskiego z lat 1734-1735*, Poznań 2018; kontakt: gglabisz@o2.pl.

Author: Grzegorz Glabisz, PhD, historian, a research assistant in the Department of Early Modern History up to the Eighteenth Century at the Faculty of History of Adam Mickiewicz University. He specialises in modern political history, history of the political system and treasury of the Commonwealth. The author of a monograph *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1793* (Poznań, 2022); member of the Polish Historical Society and Polish Society for Eighteenth-Century Studies. One of the principal investigators of grants of the National Programme for the Development of the Humanities for editing the records of the sejmiks of Wielkopolska proper from 1764 to 1793 and diaries of the pacification negotiations and the Silent Sejm (12 June 1716 to 1 February 1717) by A.S. Dembowski. Co-editor, together with M. Zwierzykowski, of *Z dziejów wojny o sukcesję polską. Listy Wielkopolan do Jana Tarły wojewody lubelskiego z lat 1734-1735* (Poznań, 2018); contact: gglabisz@o2.pl.